

Förord

MATTIAS LUNDBERG

Den världsvida kyrkan har oavsett övriga avsikter och inriktningar i alla sina historiska och lokala skepnader tydligast uttryckts och konstituerats genom sin yttring som rit. Den kristna praxis som definierar och uttrycker lärosatser och budskap i form av fysiska och sinnliga handlingar har därmed förblivit det möjligen mest uppenbara och bestående objekt som forskare över huvud taget kan studera. Med ”riter” avses i denna årsbok alla sådana manifestationer. Som ofta påpekats kan inget kyrkligt liv stå fritt från sådana uttryck av något slag – oavsett om dessa förstås som ”rit” (*ritus, ordo, caeremonia, solemne*), ”Riten” (singularis med versal, betecknande någon specifik kyrklig säravgränsning och självidentifikation) eller ”riter” (pluralis, såsom i komparativa studier). Inte ens de kyrkliga sammanhang där man medvetet försökt undertrycka, tona ned eller ”höja sig över” gester, handlingar och sinnligt förnimbara tillvägagångssätt har kunnat stå fria från ritens avgörande och ofrånkomliga betydelse.

Det saknas inte exempel på hur yttre kriser påverkar kyrkornas riter i vår tid. Som reaktion på pessimistiska prognoser för människans framtida villkor på planeten (i form av ständigt pågående nedskräpning av haven, luftföroreningar och global uppvärmning) ser vi teologiska idéströmningar med betydande homiletiskt genomslag på temata som framtidshopp och generationsövergripande existens. Covid-19-pandemin har med alla dess muterade virusgenerationer under snart tre års tid i grunden förändrat det för gudstjänsten tidigare helt självfallna villkoret att samlas i fy-

siska gemenskaper. Smittfrågor har gått rakt in i kyrklig praxis rörande sakramenten, när heligheten hos vin, dopvatten och vigvatten kompromissats och vägts mot den potentiella smittfaran hos dessa element. Även realpolitiskt betingade katastrofer tillhör vår tids stora kriser. Rysslands invasionskrig i Ukraina har redan skapat massdöd och ett svåröverblickbart humanitärt lidande, och därtill förändrat säkerhetsläget och den politiska situationen på global nivå. Även detta sakläge har påverkat, och kommer att påverka, kyrkornas kultur, teologi och gudstjänstliv på tidigare ej förutsägbara sätt. Årets årsbok syftar till att erbjuda analytiska studier av riter under sådana krissituationer som här nämnts. I fem artiklar studerar sex författare riter i kriser både historiskt och i närtid, såväl sociologiskt och liturgihistoriskt som teologiskt.

Inte mindre än tre bidrag studerar liturgi och kyrkoliv under epidemier och pandemier, i form av tre sinsemellan mycket olika smittoagenter: pestbakterien (*yersinia pestis*), tuberkulosbakterien (*mycobacterium tuberculosis*) och covid-19-viruset (sars cov-2). I en studie av sång och bön relaterat till ett större pestutbrott i Sverige 1589 behandlar Kia Hedell frågor om hur pesten kunde förstås kyrkligt och samhällligt när dess förödande effekter – långt mer omfattande än något motsvarande i modern tid – hotade att ödelägga mänskligheten för gott. Hedell visar hur ett möjligen privat initiativ av skolmästare, boktryckare och översättare åstadkom ett rituellt musikaliskt svar på pesten, som verkar ha fått viss spridning även utanför den blivande huvudstaden.

Oloph Bexell analyserar i sin artikel kyrkliga och samhällliga reaktioner på tuberkulosepidemin runt sekelskiftet 1900, med fokus på nattvardsdistributionen och diskussioner kring kalkar, särkalkar och olika försök att rädda gudstjänstlivets rådande praxis. Intressanta frågor lyfts, där medicinsk forskning, statliga utredningar och teologiska argument inom en och samma diskurs visar vilken central ställning gudstjänsten och religionen hade i dåtidens svenska samhälle. Betecknande är hur ritens sinnliga karaktär inbegriper själva problematiken i den aktuella krisen då oro för mänskligt och kyrkligt samliv väcks. Detta uttrycks hos en

part i diskussionerna som att ”skräcken för smitta får ett synligt uttryck” genom säkerhetsåtgärder och drastiska lösningsförslag.

I en tid av förändring där kyrkornas öst och väst fått en förändrad världspolitisk innebörd, med betydande splittring, analyserar Tornike Metreveli och Tymofii Brik hur ett antal ortodoxa kyrkoriktningar reagerat rituellt och bekännelsemässigt på den ännu pågående spridningen av covid-19-viruset just i de områden som nu också präglas av krig och hot om krig (med material främst insamlat från Georgien och Ukraina). Deras text utgör en sammanfattning av ett mer omfattande forskningsprojekt rörande ortodox kyrkoliv under pandemin. Intressant nog kan här ett antal temata från Hedells och Bexells studier av 1500- respektive 1900-talen avläsas även i denna sociologiska analys av samvärdet mellan ortodoxa kyrkor och nationalstaternas säkerhetsbestämmelser – till exempel inbäddningen av vad som här kallas ”ritualiserad säkerhet” inom ramen för staters och medicinska myndigheters säkerhetsbestämmelser. Även tanken på ritens fortsatta firande som ett yttre tecken på lojalitet mot Gud, kopplat till själva sjukdomsspridningen i sig, återkommer uppenbarligen tydligt även i vår egen tid. Förutom de exempel som Metreveli och Brik utpekar i ortodoxa kyrkors reaktioner på covid-19-pandemin kan i svenskt samhällsliv erinras om den sekulära ritualiseringen av de veckovisa presskonferenserna från stat och myndigheter, samt det påbjudna bruket av smittsäkra armbågshälsningar, handspritsapplicering inför måltider och möten m.m. – alla exempel på riter i kriser i kollektiv, sekulär mening.

Till kriser hör förutom de fysiska ritualerna även speciella ytttringar i kyrkans böneliv, med bönen som en ritualiserad textform kopplad till människans immanenta situation inför en anad transcendent verklighet. Joseph Sverker studerar utifrån begreppet ”tvivel” hur svensk bönelitteratur från de senare decennierna kan förstås utifrån internationellt tongivande tänkares teologi i, eller från, tvivel och upplevt mörker.

Utanför årsbokens tematik behandlar Anders Göranzons artikel den homiletiska utbildningen vid Svenska kyrkans utbildningsinstitut (SKUI) i Lund och Uppsala. Här analyseras hur man i

vår tid didaktiskt kan skapa en lärandesituation för den praktiska textyttring och rituella handling som predikan utgör, och hur denna fungerat under senare år inom svenska kyrkans utbildning av prästkandidater från olika kyrkliga traditioner, regioner och bakgrunder.

Den mindre redaktionsgrupp som arbetat speciellt nära med årets volym har förutom undertecknad bestått av Ninna Edgardh och Sune Fahlgren. Det är min, denna grupps och hela redaktionens förhoppning att de studier som här publiceras ska ge en fördjupad syn på kyrkans riter i både färd och ofärd. Inte minst kanske denna förhoppning kan realiseras genom det faktum att krisen – alltid i en gestalt som inte kunnat anas på förhand – tenderar att hålla upp ett prisma till den framväxta och nedärvda ritens betydelse, förändring, fortlevnad och uttolkning.